

Лариса Березівська

РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (29 квітня-13 грудня 1918)

На зламі суспільно-політичних епох, як правило, змінюється парадигма освіти. У контексті розбудови Української держави відбувається модернізація освітньої галузі, формується її законодавче поле. У «Національній доктрині розвитку освіти» (2002) визначено систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію та основні напрями розвитку освіти в першій чверті ХХІ ст. Одним із завдань «є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та подальше утвердження її національного характеру» [Національна доктрина розвитку освіти // Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – С. 178]. На нашу думку, відтворення процесуальних та змістових аспектів реформи шкільної освіти в добу гетьмана П. Скоропадського сприятиме осмисленню й усвідомленню сучасних процесів в освіті та проектуванню її майбутнього.

У ході історіографічного пошуку ми з'ясували, що ряд істориків (С. Кульчицький, 1992; О. Машевський, 1997; Н. Ротар, 1996; Ю. Телячий, 2000 та ін.) та істориків педагогіки (А. Вихрущ, 1994; Л. Вовк, 1994; В. Майборода, С. Майборода, 1992; М. Собчинська, 1995; С. Філоненко, 1995 та ін.) розглядали різні аспекти розвитку освіти в добу гетьмана П. Скоропадського. Особливої уваги заслуговує дослідження О. Машевського «Політика уряду Гетьманату П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918)», де автор висвітлив історичні закономірності нової освітньої політики гетьманського уряду в контексті загальнокультурної у досліджуваній період. Ми намагатимемося системно висвітлити хід реформи шкільної освіти в добу гетьмана П. Скоропадського, визначивши її педагогічні засади (витоки, причини, напрями, принципи, наслідки).

Реформа шкільної освіти, започаткована Центральною Радою (далі ЦР), тільки почала набирати обертів, як у результаті майже безкровного державного перевороту уряд був розпущений і з'явилося нове державне утворення – гетьманат «Українська держава», який очолив отаман вільного козацтва П. Скоропадський. Складні суспільно-політичні обставини (загроза більшовицької експансії, або перетворення України на німецьке генерал-губернаторство, воєнна руїна), соціально-економічна криза спричинили проведення політичних і соціальних реформ, зокрема освітньої, з метою консолідації і стабілізації суспільства.

Зазначимо, що в добу ЦР протягом року в складних суспільно-

політичних і соціально-економічних умовах українським освітянам удалося, на нашу думку, досягти вагомих результатів на шляху реформи шкільної освіти: створено керівний освітній орган Міністерство народної освіти і його підструктурні органи (Генеральна шкільна рада і Рада міністра); відповідними комісіями розроблено законопроекти розвитку освіти (план єдиної школи, про функції педагогічних рад, проект управління освітою; статут шкільної ради, про автономію середньої школи, скасування органів управління колишніми церковними школами, про інструкцію комісарам народної освіти); схвалено ЦР закони та обіжники, які втілювалися в життя (про передачу Генеральному секретаріату освіти всіх шкіл, що містилися на території Української Народної Республіки (далі УНР); про введення української мови і літератури, географії та історії України до навчального процесу гімназій і реальних шкіл, про скасування посад директорів та інспекторів народних шкіл і передачу справи управління освітою губерніальним та районним комісарам; уведено посаду вчителя української мови і літератури; здійснено ряд заходів у напрямі націоналізації шкільної освіти (розроблено навчальні програми з українознавства, Циркуляр про національне виховання, частково українізовано початкову школу, підготовлено підручники українською мовою і національних меншин, відкрито 40 нових українських шкіл); розроблено основи загального всенародного навчання (всім дітям в УНР гарантувалася безплатна освіта у загальноосвітній семирічній школі). Чи вдалося Міністерству народної освіти і мистецтва (МНОМ) у період Гетьманату зберегти позитивні результати реформи шкільної освіти і розвинути спроектовані плани?

У період Гетьманату протягом 7,5 місяців МНОМ очолювали: М. Василенко (3 травня – 25 жовтня 1918), П. Стебницький (24 жовтня – 14 листопада 1918), В. Науменко (14 листопада – 14 грудня 1918) [Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т. 1. (1917-1943 рр.). – Монографія. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – С. 61, 83, 84].

Усі соціально-економічні негаразди зазначеного періоду безпосередньо впливали на школу. Ось як характеризує умови здійснення освітньої реформи М. Василенко: «Зміна Міністерського Кабінету перед святами 1918 р. сталася в недовгий час після більшовизму, яким було не тільки знищено все зроблене для налагодження державного життя на Вкраїні, але навіть припинено майже на два місяці роботу всіх центральних установ Українського уряду. Ось через що новому Кабінету, а між іншим і Міністерству освіти довелося прискореним темпом проводити, разом з біжучою роботою, організаційну та творчу роботу» [Коротка записка про діяльність Міністерства освіти з 12 травня по 24 жовтня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 63, арк. 9].

МНОМ на чолі з М.Василенком продовжило діяльність попередників у напрямі створення української шкільної системи освіти. С. Постернак характеризував нового міністра так: «...переконаний прихильник української національної освіти, але нерішуча людина, що не довіряла українським громадським колам, українському організованому вчительству, а спиралася на російське поступове вчительство й громадянство» [Постернак С. Із історії

освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К.: Всеукр. кооператив. видав. союз. – С. 13]. За часів Гетьманату посилюється вплив на освітню політику російського вчительства, активізується антиукраїнський фронт, зокрема батьківські організації виявляють відкриту антиукраїнську позицію.

На одній з перших нарад (9 травня) члени Ради міністра звернулися до М. Василенка з проханням викласти свої погляди щодо напрямів роботи МНОМ, Головної шкільної ради, Ради міністра, долі завершених законопроектів управління освітою, про єдину школу в Україні та ін. У відповідь міністр висловив такі думки: «Я вважаю, що народна школа – од вищої до нижчої, то єдина певна підвалина народного розвою і добробуту, і над зміцненням цієї підвалини зараз треба якнайширше працювати. Це не мій особистий погляд, такої думки нинішній уряд... Можу зазначити лише, що я сюди прийшов не ламати, а продовжувати тут зроблене, і прагну найширшого і найглибшого розвою національної української школи» [Склад Шкільної ради, протоколи її засідань за 9, 20, 27 та 30 травня, 3 червня, 17 і 20 вересня та 30 жовтня 1918 й звіт про її роботу (9 травня – 4 жовтня 1918). – ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 6, арк. 1]. Далі М. Василенко наголосив, що його хвилюють суперечки різних сил стосовно запровадження українознавства. Тому він ставить своїм завданням «мирити національні течії, не покидаючи гасла нашого уряду: самостійна національна Українська держава». Щодо роботи основних інституцій Міністерства – Головної шкільної ради і Ради міністра М. Василенко висловив думку про те, що їхній склад може змінитися. Він також заявив, що підтримує проект про єдину школу в Україні і вважає за потрібне запросити до Міністерства колишнього товариша міністра, керівника проекту П.Холодного. До речі, 16 травня його було затверджено товаришем міністра освіти.

Напрями реформи школи стали предметом обговорення на нараді представників земств, міст та МНОМ (15-17 травня 1918), у якій брали участь М. Василенко, О. Музиченко, А. Лещенко, С. Русова, С. Сірополко, П. Холодний та ін. На нараді обговорювалися питання про організацію курсів для вчителів початкової школи, про єдину загальноосвітню школу, про забезпечення шкіл підручниками та інше, а також проект запровадження загального початкового навчання в Україні. На засіданні 16 травня виступив М. Василенко і, зокрема, сказав: «Події міняються, але головна підвалина нашого життя – національна школа – має і повинна лишитися основою. Я особливо радо вітаю Вас як представників з міст, бо я завше був проти централізації, яка в такій справі, як просвіта, не давала й не може дати добрих наслідків» [Протоколи наради представників земств, міст та Міністерства освіти за 15-17 травня 1918 р. // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 400, арк. 3].

На засіданні 17 травня від Комісії всенародного навчання виступив О. Музиченко, який зазначив, що у зв'язку з ліквідацією шкільних округ реалізація принципу єдиної школи лягає на плечі МНОМ та органів місцевого самоврядування. Тому нагальними питаннями, що потребують

розв'язання, є такі: складання шкільної сітки, підготовка вчителя, організація з'їзду. Дискусія розгорілася навколо запропонованої у плані єдиної 11-річної загальноосвітньої школи (чотирирічна початкова школа, трирічна вища початкова школа і чотирирічна середня школа). До речі, О. Музиченко констатував, що в усіх європейських державах діє саме 11-річна загальноосвітня школа, і лише в Америці 12-річна, а в Англії немає єдиної школи і є окрема середня – коледжі. В цілому нарада схвалила функціонування обов'язкової семирічної початкової школи [Протоколи наради... 8 об.].

Протягом травня на засіданнях Генеральної шкільної ради МНОМ обговорювалися перспективні шляхи розвитку шкільної освіти під головуванням П.Холодного. У них брали участь: Білецький, Вілінський, Власенко, Дорошкевич, Зайцев, Зоненштраль, Калиновський, Кантор, Кивлицький, Кисіль, Кульчицький, Лещенко, Луначарська, Музиченко, Огієнко, Постернак, Семенко, Стешенко, Симашкевич, Сірополко, Сушицький, Троцький, Розенбліт, Романюк, Русова та ін. 20 травня засідання відкрив М.Василенко, який порушив питання про реорганізацію Шкільної ради і прискорення її роботи, щоб не гальмувати реформи школи. На порядок денний він запропонував поставити для обговорення проект управління освітою в Україні та декларацію російського вчительства до міністра народної освіти. Дискусія розгорілася навколо «Декларації учительського союзу», опублікованої в газеті «Последние новости». Із зазначеного документа ми дізнаємося, що Київський обласний професійний учительський союз звернувся до міністра народної освіти з декларацією про бажання працювати разом з Міністерством у напрямі будівництва демократичної школи, заявивши при цьому, що «в інтересах самої української школи вважає за потрібне, щоб вона росла і міцніла органічно, а не механічним шляхом знищення російської школи» [Склад Шкільної ради, протоколи її засідань за 9, 20, 27 та 30 травня, 3 червня, 17 і 20 вересня та 30 жовтня 1918 й звіт про її роботу (9 травня-4 жовтня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 6, арк. 8 об.]. У зв'язку з цим російське вчительство наполягало на перегляді складу керівних освітніх структур, уведенні до них більшої кількості представників російської національності. Автори декларації, зокрема Луначарська, на засіданні висловили невдоволення складом Шкільної ради, планом управління освітою. В цілому С. Постернак, С. Сірополко, І. Стешенко, П. Холодний не погодилися з думками російських учителів. Зокрема, П. Холодний зазначив, що «план управління було так побудовано, аби кожний самий малесенький народ мав змогу на культурно-національний розвиток. Цей план є ідеальний щодо прав кожного народу на рідну школу. І то зараз бачимо, що народ, який має більше 12 % населення, прагне, аби мати змогу рішати освітні справи всього населення, серед якого є, крім українців, ще 13 % євреїв та поляків» [Склад Шкільної ради... 9]. Після закінчення дискусії М. Василенко висловив думку, що в складі Генеральної шкільної ради «повинно бути представництво від усієї України».

На засіданні 3 червня Шкільна рада ухвалила комісії для розробки

навчальних програм з нових мов (С. Русова), фізики (А. Астряб, П. Холодний), фізичного виховання (П. Холодний), природознавства (П. Холодний), шкільної гігієни (А. Жекуліна, С. Русова), літератури (В. Дурдуківський, П. Холодний), історії (Балінський, Н. Мірза-Авекянц, П. Холодний), а також правописну комісію (В. Дога, В. Дурдуківський, А. Лобода, І. Огієнко), комісію для пристосування проекту автономії школи до жіночих гімназій (П. Холодний, Луначарська, А. Жекуліна, О. Дорошкевич), комісію всенародного навчання (П. Холодний, С. Постернак, Т. Лубенець, С. Сірополко та ін.) [Там само, 22-26 об.].

Загалом при МНОМ працювали такі комісії: для утворення Української академії наук; при Генеральній шкільній раді – для розробки підручників з географії, Закону Божого, російської мови, нової мови, фізики, літератури, історії, малювання, фізичного виховання, всенародного навчання; при Видавничому відділі – для розгляду шкільних підручників; при Департаменті дошкільної і позашкільної освіти – нарада професорів та фахівців у справах екскурсій, для організації з'їзду з дошкільної і позашкільної освіти; при Департаменті середньої школи – про відкриття і надання прав курсам, приватним школам; при Департаменті нижчої освіти – всенародного навчання, організації учительських курсів, розгляду підручників, пенсійних справ; при Департаменті професійної освіти – для вироблення технічної термінології і підручників та ін. [Про комісії, утворені при Міністерстві освіти. 2 липня 1918-20 листопада 1918 // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 91, арк. 1-4 об.].

З 8 липня активно працювала комісія з реформи шкільного управління на чолі з В. Науменком. Відразу ж М. Василенко звернувся з листом до голови комісії з проханням зосередити увагу на правовому становищі вчителів і пропозицією створити при Міністерстві особливу дисциплінарну комісію, як у Болгарії, у складі двох членів судової палати, двох професорів, двох учителів. На його думку, така комісія мала накладати дисциплінарні покарання, штрафи, позбавляти права учителювання тощо.

На першому ж засіданні під головуванням В. Науменка у присутності членів комісії (Є. Кивлицький, А. Липеровський, А. Лобода, С. Сірополко, К. Щербина, ініціали російською мовою. – Л.Б.) виступив М. Василенко, який повідомив про те, що розроблені Державним комітетом народної освіти Росії та Українським Міністерством освіти проекти управління освітою, на його думку, складні за структурою, а останній ґрунтується на ідеї про існування особливих національних міністерств, які вже ліквідовані. З огляду на це і створена комісія для розробки проекту управління школами в Україні, в основу якого може бути покладений принцип централізації. На думку міністра, варто зорієнтуватися на проект Державного комітету й передати важелі управління освітою органам місцевого самоврядування за наявності в губерніальних управах із шкільного управління представників Міністерства. Він запропонував зупинити справу в напрямі створення автономії школи і надання широких компетенцій педагогічним радам та зорієнтуватись на «принципі управління через призначених Міністерством представників

державної влади, створити управління на зразок колишніх навчально-окружних управлінь, об'єднавши по 2 губернії» [Протоколи засідання комісії про створення й роботу комісії по складанню проекту шкільного управління на Україні (червень – 24 грудня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 93, 88 арк., 26].

В обговорення виступу міністра В. Науменко зауважив, що комісія не повинна відмовлятися від принципу демократизації школи і надання їй автономії у певних межах. Водночас вона має надати Міністерству можливість певною мірою впливати на школу шляхом участі його представників у шкільних органах. Далі голова комісії запропонував проект «Функції Міністерства освіти», серед яких були такі: призначення й затвердження посадових осіб, починаючи з 5 класу; загальний контроль за станом народної освіти; організація шкільної справи (встановлення типів школи, терміну навчання, освітнього цензу, професійного та правового рівнів учителів, затвердження навчальних планів і програм тощо); розробка і розподіл бюджету. Більшість членів комісії виступили проти централізації в управлінні освітою. Протягом кількох наступних засідань комісія обговорювала складові загального проекту: «Управління шкільними округами», «Районні шкільні управління».

На одному із засідань комісії В. Науменко зачитав лист від М. Василенка. Міністр повідомляв, що він у зв'язку з ліквідацією національних міністерств скасував повноваження Комісаріатів призначати вчителів і директорів, а далі зорієнтував комісію розглянути питання про надання таких повноважень шкільним округам. З огляду на це В. Науменко зачитав розроблений ним «Проект тимчасового управління шкільними справами в Україні». Наводимо його основні положення: Міністерство народної освіти і мистецтва як центральний орган має в своєму завідуванні всі наукові, просвітні й мистецькі інституції в Україні на основі тих статутів, які затверджені для кожного з них, управляє ними через свої органи на місцях і може за потребою передавати деякі компетенції на місцях; теперішні шкільні округи в Україні – Київська, Одеська і Харківська – залишаються в попередньому стані, посади окружних комісарів замінюються посадами тимчасових завідуючих округами; тимчасовий завідуючий виконує ті ж функції, що й попечитель шкільної округи [Протоколи засідання... 40]. Велике обурення щодо відродження шкільних округ висловив С. Сірополко, який потім вийшов з комісії через принципову незгоду з підходами до управління шкільною освітою в Україні. П. Холодний зазначив, що «проект В.П. Науменка є реставрацією старого порядку. У зв'язку з відновленням округів доведеться відновлювати й інші установи...» [Там само, 40 об.]. В цілому більшість членів комісії підтримала відновлення шкільних округ і «Проект тимчасового закону управління шкільними справами в Україні». Проаналізувавши протоколи комісії, ми побачили певний тиск і нав'язування ідей з боку міністра народної освіти, який саме через В. Науменка їх реалізовував. Справді квінтесенцією розробленого комісією проекту управління освітою стала його централізація в руках Міністерства. На нашу

думку, не виправданим кроком було відновлення шкільних округ і ліквідація Комісаріатів. Як зазначав С. Постернак, «готовий проект управління був похований», а в новому «Тимчасовому законі про управління шкільними справами на Україні» «ні про які принципи національно-персональної автономії, децентралізації й демократизму в просвіті навіть найменшого сліду не знайти» [Постернак, 53-54].

Паралельно з роботою комісії (11-14 липня 1918) працював з'їзд Комісарів народної освіти України (інституція заснована Генеральним секретаріатом освіти за Центральної Ради). Він відбувся також за ініціативою МНОМ. На з'їзді проблема українізації навчального процесу стала центральною. Головою президії було обрано І. Стешенка, а його товаришем – С. Постернака. Директор департаменту середньої школи А. Синявський наголосив на важливості відкриття 43 українських гімназій і запропонував обміркувати питання про відкриття ще 50. Після обговорення на засіданні 12 липня учасники з'їзду прийняли Меморандум до міністра освіти, в якому були сформульовані рекомендації щодо розбудови системи освіти в Україні. Наведемо його основні положення: «перевести в життя принцип організації Української держави на українському національно-культурному ґрунті МНО зможе тільки, спираючись на добре організований свій апарат на місцях, яким по ідеї є Інститут комісарів освіти»; Інститут комісарів протягом року обороняв не лише українську школу, «а й саму ідею української школи і національну українську культуру – головний життєвий нерв і підвалину Української держави; матеріальне і правове становище Комісаріату освіти є катастрофічним; загальний стан шкільної справи вимагає від Міністерства пильної уваги і напруженої роботи, бо «нижча школа переживає добу матеріального занепаду і кризи», «середня школа знаходиться в стані деморалізації через вороже ставлення як з боку частини громадянства, так і учительського персоналу, в більшості поставленого російським обрусительним правительством»; з огляду на зазначене потрібно негайно поширити компетенцію Комісарів освіти на всі типи шкіл [Протоколи з'їзду комісарів народної освіти на Україні (11-14 липня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 14, арк. 4-4об.].

З'їзд звернувся з проханням до Міністерства затвердити такі положення: відкривати приватні школи лише з дозволу місцевого комісара; зробити ревізію всіх приватних шкіл; ухвалити зміни до програм з історії та географії; українізувати всі вищі початкові школи; розробити закон про державні школи; видати розпорядження про те, що в українізованих школах учителі мають вивчити до осені 1919 р. українську мову; скасувати історію та географію Росії як окремі предмети; провести українізацію діловодства всіх державних шкіл [Там само, арк. 5-5 об.].

Як і в попередні роки, МНОМ в обіжниках висвітлювало свою освітню політику, намагаючись донести її до педагогічної громадськості. Світ побачив низку документів, де були враховані нереалізовані підходи до функціонування шкільної освіти, зокрема початкової, ще в Російській імперії і закріплені ті, що запроваджені в період ЦР. Першим спрямовуючим

освітнім документом Міністерства став обіжник «До губерніяльних і повітових народних (земських) і міських управ та губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх» (22 липня 1918), у якому МНОМ звернулося з проханням працювати для забезпечення у 1918-19 н.р. «навчання в школах для українського люду... українською мовою у всіх групах нижчої початкової школи на всім просторі України» [Законопроекти та документи до них про відкриття початкових шкіл, курсів для педагогів та ін. питань нижчої освіти (19 квітня-23 грудня) // ЦДАВО, ф. 2201., оп. 1, спр. 771, арк. 48; Законопроекти і постанови гетьманського міністерства освіти та управління шкільних справ про асигнування коштів учбовим закладам. Доповідні записки, звіти про діяльність департаменту середньої школи і нижчої освіти // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 33]. Зазначений документ узаконював навчання українською мовою в нижчих початкових школах.

В обіжнику від 5 серпня 1918 р. «До губерніяльних, повітових (земських) і міських управ, до губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх та до педагогічних рад вищих початкових шкіл» зазначається, що «українська національна школа – це головна основа відродження народу», що ті діти, які здобували освіту рідною мовою у нижчій початковій школі, мають її продовжити у вищій [Законопроекти та документи... 48, 52; Законопроекти і постанови гетьманського Міністерства освіти та управління шкільних справ про асигнування коштів учбовим закладам. Доповідні записки, звіти про діяльність департаменту середньої школи і нижчої освіти // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 36]. Тому постало питання про створення національної вищої початкової школи, і МНОМ пропонувало у тих вищих початкових школах, які в минулому році перейшли на українську викладову мову, і у тих, які відкриваються з початку цього навчального року для українських дітей, здійснювати навчання всіх предметів українською мовою; у тих діючих вищих початкових школах, у яких 50 % учнів становили українці, у першому класі всі предмети викладати українською мовою, враховуючи особливості всіх учнів, а у старших класах – перехід здійснювати поступово; в інших вищих початкових школах обов'язково запровадити дисципліни з українознавства (українська мова, історія, географія України), а викладання українською мовою здійснювати тоді, коли її діти гарно розуміють.

Одним з важливих урядових кроків стало приєднання різних типів початкових шкіл до відомства МНОМ. 6 серпня 1918 року уряд П. Скоропадського затвердив схвалений Радою Міністрів «Закон про об'єднання до одного типу різнорідних початкових шкіл, про зміну штатів та про збільшення державної допомоги школам». Згідно із законом до одного типу «нижчі початкові школи» об'єднуються двокласні і однокласні сільські школи, парафіяльні школи. Відповідно до закону також урівнювалися службові права і грошове утримання учителів зазначених навчальних закладів, збільшувалися норми державної допомоги місцевому самоврядуванню у справі початкової освіти [Законопроекти та документи... 53; Законопроекти і постанови гетьманського Міністерства освіти та управління шкільних справ про асигнування коштів учбовим закладам //

ЦДАВО, ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 1 об.].

Наступним кроком став обіжник «До губерніяльних, повітових (земських) і міських управ, до губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх та завідуючих нижчими початковими школами з неукраїнською викладовою мовою» (29 серпня 1918), де пропонувалося у 1918-19 навчальному році запровадити у 2-4-х класах початкової школи з неукраїнською викладовою мовою вивчення української мови з навантаженням 4 год на тиждень, а також інших українознавчих предметів. [Законопроекти і постанови... 35-35 об.]. Цього ж дня разом з обіжником до органів самоврядування та комісарів в освітніх справах було надіслано програму з української мови та українознавства [Коротка записка... 12].

Над створенням навчальних планів і програм для нижчих і вищих початкових шкіл протягом серпня 1918 р. працювала спеціальна комісія на чолі з П. Холодним у такому складі: А. Лещенко (директор департаменту нижчої школи), П. Бесараб, С. Бондаренко, П. Волинчук, Д. Ільченко, Г. Ковальський, С. Клочко-Жовнір, І. Лісняк, А. Мирович. На першому ж засіданні А. Лещенко повідомив про загальний стан справ з українізацією, зокрема про малу кількість виключно українських шкіл, про введення українознавства в усі нижчі і вищі початкові школи, про підготовку вчителів, нестачу необхідних підручників.

У ході аналізу архівних матеріалів, а саме протоколів засідання комісії, ми побачили, що за основу було взято «ігнат'євські» програми та навчальний план. П. Холодний висловив ідею, що навчальний план вищої початкової школи відповідає І концентру єдиної української школи, «треба тільки деякі непринагідні предмети замінити предметами здорового українознавства, надати для них більше потрібних для їх вивчення годин, рахуючись з теперішнім гаслом або життєвим моментом України, щоб цим самим науку і виховання нижчої початкової школи підігнати до вищої початкової школи, а вищу початкову школу – до перших концентрів єдиної української школи або до п'ятого класу сучасної української гімназії» [Протоколи комісії по виробленню програми для низчих і вищих початкових шкіл всієї України (1 серпня 1918-8 серпня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 680, арк. 1]. Після тривалої дискусії комісія вирішила в основу нових навчальних планів покласти «ігнат'євські», додавши нові предмети з українознавства. Як приклад наводимо обговорення програми з природознавства для вищої початкової школи. А. Лещенко у своїй доповіді порівняв програму для єдиної школи та «ігнат'євську» й зазначив, що вони між собою різні за метою: «програма ігнат'євська – дбає аби діти дійсно вивчили явища природи тільки докладно, – програма єдиної школи насамперед звертає увагу на розвиток думання в учня, хоче навчити його свідомо аналізувати явища зовнішнього світу, явища природи» [Протоколи комісії по виробленню... 5]. В цілому доповідач запропонував запровадити у першому класі програму єдиної школи, а в трьох вищих класах залишити «ігнат'євську». У ході обговорення програми з географії комісія (Бесараб, Бондаренко, Воронець, Волинчук, Лещенко, Лісняк, Ковальський, Самійленко, Холодний), порівнявши

«Ігнат'євську» та програму єдиної школи, дійшла висновку, що остання «надзвичайно гарна щодо логічності і виховання дітей як майбутніх громадян Української держави», і тому саме її варто запровадити у навчальний процес вищої початкової школи. Тимчасові програми і навчальні плани були затверджені міністром освіти у вересні, а вийшли друком у грудні 1918 р. [Чепіга Я.Ф. Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918-1919 шкільний рік (критичний нарис) // ВУШ. – 1918-1919. – № 5. – С. 292].

Критично оцінив зазначені програми відомий український педагог Я. Чепіга: «...складені похапцем, не ґрунтовно, і не обмірковано всебічно». Зокрема, він не погодився з такими його положеннями, як пріоритетність Закону Божого і викладання його за старими програмами; викладання рідної мови й письма, якщо це мається на увазі українська, в однаковій кількості годин для всіх національностей; викладання російської мови у початковій школі тощо. Педагог висловлював ідеї щодо реформування шкільної освіти: «...недопустиме у реформуванні освіти для дітей, про психологію яких не можуть не знати педагоги, ...приносити в жертву тимчасовим інтересам держави дитину народу» [Там само, с. 293]. Він вважав, що метою початкової освіти має бути загальний розвиток моральних, духовних і фізичних сил дитини.

Загалом спеціальна комісія у надзвичайно короткі терміни розробила навчальні програми для початкової школи (нижчої і вищої), що склалися з пояснювальної записки і програми. Змістовними є пояснювальні записки, у яких автори висловлювали побажання щодо завдань і методів навчання. Так, у пояснювальній записці стосовно класного навчання у вищій початковій школі визначалися завдання дисципліни, а саме: «...розвиток мови учнів через ознайомлення їх із зразками художнього українського слова; ознайомлення з головними, але доступними дітям, творами визначних українських письменників, у зв'язку з їхнім життям і загальним характером діяльності; отримання елементарних відомостей з теорії художнього слова» [Законопроекти та обіжники міністерства про організацію навчання у вищих початкових школах, проекти програм навчальних предметів, що викладаються в цих школах (12 жовтня 1917-4 січня 1919) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 712, арк. 53]. У рекомендованому списку для класного читання знаходимо твори таких українських письменників як Б. Грінченко, Марко Вовчок, О. Кониський, І. Котляревський, П. Куліш, П. Мирний, Олена Пчілка, Леся Українка та ін. У пояснювальній записці до програми з граматики української мови для вищих початкових шкіл визначалася мета її вивчення – формувати у дитини свідоме ставлення до будови і форм своєї рідної мови (в архівних матеріалах зберігаються також програми з географії, історії України, іноземних мов та ін.) [Там само, арк. 57].

Обіжником «До губерніальних, повітових, народних (земських) і міських управ, до губерніальних і повітових комісарів справ освітніх та до педагогічних рад вищих початкових шкіл» (3 вересня 1918) до навчального процесу шкіл упроваджувалися «розроблені тимчасові плани і програми, як перехідна ступінь до плану єдиної школи» [Законопроекти та документи... 68 а].

У зв'язку з неможливістю у короткі терміни розробити нові освітні закони МНОМ вносило зміни до законів періоду Російської імперії. Так, Міністерство звернулося до Ради Міністрів схвалити Законопроект про зміну ст. 8, 9 і 23 та про скасувати примітки до ст. 9 та примітки 2 до ст. 11 «Положення про вищі початкові училища 25 червня 1912 р.». Передусім уточнювався навчальний план і відповідно ст. 8 про те, що у вищих початкових школах викладаються: Закон Божий, українська мова і словесність, російська мова і словесність, з дозволу МНОМ й інші мови, арифметика і початки алгебри, геометрія, географія, історія України, природознавство і фізика, малювання і креслення, співи, фізичні вправи, для учениць – рукодільництво. Відповідно до ст. 9 пропонувалося у вищих початкових школах здійснювати навчання українською мовою або, з дозволу МНОМ, рідною мовою учнів [Законопроекти та документи...94].

В цілому діяльність Департаменту нижчої школи була насиченою і напруженою. Протягом травня-серпня 1918 р. діяльність відділу нижчих початкових шкіл спрямовувалася на реалізацію реформи школи, зокрема було організовано українські учительські курси, а також курси для вчителів польських і єврейських шкіл; подано бюджет на утримання початкових шкіл у 1918 р.; складено і законодавчо проведено закон про об'єднання всіх початкових шкіл в один тип школи і про збільшення платні вчителям початкових шкіл з державних коштів; узаконено обов'язкове навчання українською мовою у нижчих початкових школах українців і висунуто заклик працювати над створенням рідної національної школи; видано розпорядження про запровадження з 1918-19 н.р. навчання українською мовою у нижчих початкових школах; розроблено і подано до Ради Міністрів проект закону про остаточну ліквідацію початкових шкіл відомства православного віросповідання і про скасування церковнопарафіяльних інспекцій, проект закону про передачу залізничних шкіл до управління МНОМ, про пенсійне забезпечення учителів початкових шкіл; розроблено і розіслано нові програми для початкових шкіл з викладовою українською та неукраїнською мовами; зібрано статистичний матеріал про реальний стан шкільної справи в Україні; виділено кошти на ремонт шкільних приміщень; організовано виставку підручників і літератури для початкового навчання.

Відділ вищих початкових шкіл в основному працював за тими ж напрямками: складено сітку всіх існуючих і проєктованих вищих початкових шкіл; розроблено і проведено законодавчо закон про відкриття кредиту на потреби вищих початкових шкіл; прийнято на державні кошти 248 таких шкіл і дозволено відкрити 345; законодавчо закріплено обов'язковість навчання українською мовою у школах з переважанням українців, а в інших школах – обов'язкове запровадження предметів українознавства; розроблено і надруковано навчальні програми [Законопроекти та документи... 53; Законопроекти і постанови... 31, об. 33].

Як ми вже зазначали, МНОМ за ЦР, а також у період Гетьманату намагалося скласти статистичні дані щодо наявності шкіл на території України. З будівництвом Української держави поступово формувалася

система початкової освіти як двоступенева: I ступінь – нижча однокласна чотирирічна і двокласна шестирічна початкова школа і II – вища чотирирічна початкова школа. Нижчі початкові школи мали забезпечити необхідними початковими знаннями і вихованням дітей з 8 років незалежно від стану й віри. Вони діяли на кошти місцевого самоврядування, якому Міністерство Законом 6 серпня 1918 р. асигнувало в допомогу додаткові кошти.

В архівному документі «Народна освіта на Україні» знаходимо дані про те, що до 1917 р. на українських землях діяло 356 вищих початкових шкіл цілком на місцеві кошти, бо російський уряд їх не виділяв. І вже на 1 листопада 1918 р. їх налічувалося 1162; з них 1069 утримувалися на державні, 93 – на місцеві кошти [Статистичні та інші відомості пор стан народної освіти по губерніях України (31 грудня 1917-12 жовтня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 840, арк. 10-12].

До школи II ступеня приймалися діти 10-13-річного віку, які закінчили однокласну початкову школу або склали іспити за відповідний курс. Після закінчення вищої початкової школи учні мали право без іспитів вступати до 5 класу гімназії. Як свідчать архівні джерела, на 1 вересня 1918 р. 66 % дітей України були забезпечені нижчою початковою освітою: найкраще Катеринославщина – 100 %, найгірше Волинь – 45 %.

З ініціативи М. Василенка при Міністерстві було створено Департамент середньої школи (за часів ЦР діяв Департамент середньої і вищої школи) на чолі з А. Синявським, що ділився на три основних відділи: середньої школи, учительський, видавничий. Відділ середньої школи, ділився на підвідділи, або столи: хлоп'ячі середні школи (гімназії і реальні школи); дівочі середні школи та інститути; комерційні та торгівельні школи; фінансовий; організації та відкриття нових середніх українських шкіл; особистий склад співробітників Департаменту, директорів та учительського персоналу. У складних умовах відділ спрямував свою діяльність у таких напрямках: установа зв'язку з діючими навчальними закладами; сприяння відкриттю нових українських державних гімназій; розробка законодавчої бази (законопроект про обов'язкове навчання української мови, літератури та українознавства у всіх середніх школах України; законопроект про підвищення окладів учителям гімназій та реальних училищ); створення навчального плану гімназій і реальних училищ. Стіл дівочих середніх шкіл здійснював свою діяльність за тими ж напрямками, зокрема розробив навчальний план для дівочих гімназій та дівочих інститутів. Стіл комерційних та торгівельних шкіл розробив законопроекти про зміну штатів зазначених шкіл, допомогу школам у сумі 50000 крб., про зрівняння пенсій службовців комерційних і реальних шкіл, нові навчальні плани для комерційних шкіл з українською і російською викладовими мовами [Законопроекти і постанови... 13-15].

МНОМ, розуміючи той факт, що неможливо побудувати нову українську школу без підручників, звернулося з доповідною запискою до Ради Міністрів про асигнування 5000000 крб. на видання підручників (квітень 1918) [Законопроекти та пояснюючі записки... 3]. При Міністерстві

у створених комісіях розглядалися рукописи і надруковані підручники (із Закону Божого, української мови, латинської мови, математики, фізики, історії, географії, природознавства, нових мов) [Законопроекти і постанови... 23]. Наприклад, на засіданнях комісії з української мови (члени комісії – В. Дурдуківський, О. Кисіль, О. Приходько, М. Симашкевич та ін.) 23 травня, 5 листопада 1918 р. обговорювалися підручники з української мови та літератури для середньої школи. Рецензент В. Дурдуківський критично поставився до граматики української мови Грудського і схвально оцінив першу частину української читанки А. Крушельницького (у ЦДАВО зберігаються протоколи засідань комісії) [Копії протоколів засідань комісії при Міністерстві освіти та розгляд підручників з української мови та рецензії на підручники // ЦДАВО, ф. 2582, оп. 3, спр. 18, арк. 12].

Продовжуючи діяльність МНОМ за часів ЦР у напрямі створення єдиної системи шкільної освіти з її підпорядкуванням одному відомству, М.Василенко підписує наказ (23 травня 1918) про передачу військових гімназій у розпорядження зазначеному Міністерству [Законопроекти та пояснюючі записки... 10].

Одним з кроків Міністерства щодо реалізації принципу доступності освіти для всіх верств населення став Законопроект про заснування з 1 липня 1918 р. при середніх школах 350 стипендій для незаможних учнів і про асигнування на це МНОМ 77500 крб. (затверджено П. Скоропадським у серпні). Стипендії, що встановлювалися для дітей української національності, були названі на честь 27 визначних українських діячів і письменників (В. Антонович, Марко Вовчок, Б. Грінченко, М. Драгоманов, П. Куліш, О. Русов, Г. Сковорода, Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко та ін.) [Законопроекти та пояснюючі записки... 47].

1 серпня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила «Закон про 1) обов'язкове навчання української мови і літератури, історії та географії України в усіх середніх державних або приватних, з повними для учнів правами державних, хлоп'ячих та діючих загальноосвітніх, професійних, комерційних та ін. школах та учительських семінаріях і інститутах; 2) про встановлення у тих самих закладах штатної посади вчителя української мови і літератури, а також посад учителів географії й історії України» [Законопроекти та пояснюючі записки... 51-52 об.]. Цей документ став основоположним, бо він остаточно узаконив запровадження української мови як викладової і українознавчих предметів (українська мова і література, географія і історія України) до навчального процесу середніх шкіл різних типів та середніх і вищих педагогічних навчальних закладів.

Напередодні 1918-19 н.р. МНОМ подало до Ради Міністрів Законопроект про прийняття на державні кошти відкритих з початку 1918-19 н.р. 40 хлоп'ячих гімназій і 10 реальних шкіл та про асигнування на влаштування цих шкіл 510000 крб. і на утримання 395726 крб. 50 коп. з тим, щоб на майбутні роки кредити на ці школи вносились до кошторису Міністерства. У пояснювальній записці до законопроекту констатувалося, що така важлива справа, як відкриття нових українських шкіл, не повинна

залежати від місцевої ініціативи і її варто поставити на державний рівень. У документі зазначалося, що у селах на той час діяло 564 вищі початкові школи і Міністерство планує відкрити ще 800, проте через тяжке становище Державної скарбниці просить лише про відкриття 50 шкіл [Законопроекти та пояснюючі записки... 146 об. 147]. Далі висловлювалося занепокоєння щодо відсутності на Харківщині, Херсонщині, Таврії, Холмщині, Волині українських середніх навчальних закладів. У цілому Міністерство повідомляло, що з метою рівного забезпечення населення шкільною освітою в Україні вже розроблено сітку середніх навчальних закладів, і завершується розробка сітки початкових вищих шкіл. Законопроект затвердив П. Скоропадський.

У цілому, як зазначається у звіті департаменту, з 1 травня по 24 вересня 1918 року вдалося відкрити 144 приватні школи, 50 державних українських шкіл, перетворено з хлоп'ячих і дівочих у мішані і навпаки в інші гімназії та реальні школи – 29 навчальних закладів [Законопроекти і постанови... 18-19].

МНОМ з метою реалізації завдань реформи надсило до шкільних округ роз'яснювальні обіжники, нові закони. У серпні 1918 р. в обіжнику «До Комісаріату Київської, Одеської, Харківської шкільної округи» Міністерство звернулося з проханням повідомити педагогічні ради шкіл до початку навчального року про новий навчальний план для хлоп'ячих гімназій і реальних шкіл, коротку навчальну програму з українознавства, про виконання Закону від 3 липня 1918 р. щодо введення штатної посади вчителя української мови та літератури, історії і географії України, список підручників для середніх шкіл. В обіжнику також рекомендувалося організовувати для учнів гуртки української літератури, історії; українські читальні; театральні вистави кращих українських пісень; літературно-вокальні вечори; екскурсії з метою ознайомлення з видатними пам'ятками минулого; постійні хори для вивчення кращих релігійних і національних пісень [Обіжники Міністерства освіти про організацію роботи середньої школи (7 травня – 30 листопада 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 1, арк. 38].

Для реалізації основного напрямку шкільної реформи – уведення українознавчих дисциплін до навчального процесу, потрібно було забезпечити школу й відповідними кадрами, тому у вересні 1918 р. МНОМ розіслало Комісаріату шкільної округи циркулярне розпорядження про обов'язкове уведення предметів українознавства до програм іспитів на посаду вчителів початкових шкіл [Обіжники й інструкції Департаменту вищої й середньої освіти, проект тимчасового закону про функції педагогічних рад по середніх школах України (квітень 1918-11 січня 1919) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 593, арк. 23].

У галузі середньої шкільної освіти Міністерство не лише розробляло нові закони, а й доповнювало закони часів Російської імперії. Так, Законом 20 жовтня 1918 р. про деякі зміни і доповнення до закону про хлоп'ячі гімназії та реальні школи 10 травня 1912 р. встановлювалися нові оклади

вчителям та асигновано в розпорядження МНОМ 15530086 крб. [Законопроекти та пояснюючі записки до них по департаменту вищої й середньої освіти (3 квітня – 16 вересня 1918) // ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 54, арк. 223].

МНОМ намагалося контролювати виконання поставлених завдань через відповідні розпорядження. Так, 7 листопада 1918 р. у розпорядженні за підписом міністра М. Василенка і директора Департаменту середньої школи А. Синявського до директорів, начальників, інспекторів та інших керівників усіх середніх шкіл, до Комісаріату Київської, Одеської, Харківської шкільних округ ішлося про недбале виконання Закону від 3 серпня про запровадження українознавства у шкільному навчальному процесі. «Міністерство робить рішучу пересторогу, – зазначалося у документі, – директорам, начальницям, інспекторам і всім тим особам, яким доручені ті чи інші середні школи, і попереджає їх, що вони несуть відповідальність за точне і непохитне виконання всіх щодо шкіл законів і розпоряджень МНОМ» [Обіжники Міністерства народної освіти... 69].

На нашу думку, деякі розпорядження М. Василенка не завжди були демократичними. Наводимо одне з них: «Комісаріату в справах Київської шкільної округи, Одеської шкільної округи, управлінню в справах Харківської шкільної округи»: «Повідомити всі підлеглі середні школи, що атестати не будуть видаватися тим учням, у яких не буде балів з української мови та історії українського письменства» [Там само, 69, 72]. Мабуть, такий підхід можна пояснити великим бажанням якнайшвидше реалізувати поставлені завдання і неоднозначним ставленням учителів до запровадження українознавства на місцях.

Напередодні свого звільнення М. Василенко у звіті гетьману про діяльність Міністерства повідомляв, що протягом 12 травня – 24 жовтня 1918 р. МНОМ розробило і видало 72 закони та державного значення накази, а також подало на розгляд до Ради Міністрів 35 законопроектів, склало бюджет усього відомства тощо [Коротка записка... 9].

Слід зазначити, що однією з важливих умов здійснення реформи було її фінансове забезпечення. За короткий період Міністерству М. Василенка вдалося розробити відповідні законопроекти, які затвердив гетьман, а саме: Закон 2 червня асигнував 2184790 крб. на курси українознавства для вчителів нижчих українських шкіл; Закон 18 травня – 28910 крб. на лекторські українські курси; Закон 7 червня – 2 млн. крб. на видання українських підручників; Закон 13 червня – 1 млн. крб. на потреби в справі освіти; Закон 29 червня – 21.300 крб. на допомогу урядовцям Київської шкільної округи; Закон 15 липня – 39340 крб. на утримання однорічних педагогічних курсів при Київській і Одеській шкільній округи; Закон 26 липня – 500000 крб. на закінчення ремонту будинку для потреб Міністерства; Закон 29 липня – 600000 крб. додатково до кошторису 1918 р. на господарські видатки державних загальноосвітніх шкіл; Закон 3 вересня – 400000 крб. на відкриття державних гімназій та інших середніх шкіл [Коротка записка... 9-14].

На нашу думку, дещо змінився директивний підхід МНОМ до

вирішення справ у період керівництва ним В. Науменком, зокрема щодо встановлення діалогу з педагогічною громадськістю. Про це свідчить обіжник «До управлінь шкільними округами» (29 листопада 1918), у якому пропонувалося задовольнити прохання деяких шкіл зменшити визначену Міністерством кількість годин для вивчення української мови, історії, географії. У документі зазначається: «Вважаю можливим на цей рік дозволити відступити від вимог, вказаних законом щодо кількості годин, але ж нагадую, що дисципліни українознавства мають обов'язково викладатися згідно закону в усіх середніх школах» [Обіжники Міністерства народної освіти... 77]. У листопаді 1918 р. у зверненні «До директорів українських середніх шкіл» Департамент середніх шкіл оголосив про проведення на початку 1919 р. з'їзду представників цих шкіл, передусім з метою «об'єднання всіх сил, що працюють коло нової нашої школи», а також для розгляду питань організації навчального (навчальний план, нові предмети, підручники) і виховного процесів [Обіжники й інструкції... 2].

26 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив схвалений Радою Міністрів Закон про скасування органів управління колишніми школами найсвятішого Синоду, що свідчить про прагнення уряду створити єдину шкільну систему освіти під керівництвом одного відомства [Закони та документи... 102]. 10 грудня 1918 р. розроблений відповідною комісією Тимчасовий закон про шкільне управління в Україні був схвалений Міністром освіти В. Науменком і направлений до Ради Міністрів.

Оцінюючи реформаційні процеси досліджуваного періоду, варто звернутися до думки очевидця й активного учасника С. Постернака, який, характеризуючи здобутки Гетьманського уряду на ниві освіти (значне збільшення початкових, вищих початкових і середніх шкіл тощо), зазначав, що багато з планів і проектів попередньої влади ігнорувалися, повернулися консервативні прийоми і погляди, питання про шкільну реформу відкладалося, управління освітою набуло бюрократичного характеру, припинили свою роботу комісії єдиної школи і всенародного навчання [Постернак, 13]. Звичайно, це справедлива оцінка, проте дещо суперечлива.

Отже, проаналізувавши джерела, ми з'ясували, що основними причинами реформи шкільної освіти за часів гетьмана П. Скоропадського стали політичні – зміна політичного ладу – і педагогічні – потреби шкільної практики. Започатковані напрями реформування шкільної освіти в Україні за часів ЦР знайшли своє продовження і в означений період. Найбільше здобутків виявлено у ході націоналізації шкільної освіти (відкриття українських загальноосвітніх шкіл; українізація школи, тобто обов'язкове введення в навчальний процес усіх типів шкіл української мови як викладової і як навчального предмета, а також географії, історії, літератури України; підготовка, видання і використання у навчальному процесі відповідних підручників, навчальних планів і програм, зокрема з українознавства; введення штатної посади вчителя української мови та літератури, історії та географії України; підготовка учителя до викладання українознавчих дисциплін через відповідні курси та запровадження

обов'язкового іспиту з предметів українознавства для складання на посаду вчителя початкової школи). У напрямі створення єдиної системи освіти об'єднано всі типи початкової школи, ліквідовано органи керівництва школами відомства Святого Синоду, підпорядковано МНОМ військові гімназії, з'ясовано статистичну картину шкільної освіти в Україні, розроблено новий навчальний план. Для реалізації принципу доступності освіти для всіх верств населення запроваджено 350 стипендій для незаможних учнів на честь 27 українських діячів і письменників. У цей час зростають матеріальні видатки на розвиток шкільної освіти (відкриття шкіл, господарчі потреби школи, підвищення платні вчителям, видання підручників тощо).

У ході дослідження виявлено, що освітня політика МНОМ поступово набувала бюрократичного забарвлення і директивного характеру. Як і в попередній період, законодавчі документи реформи розроблялися відповідними комісії, але вони вже не обговорювалися на з'їздах, нарадах, тобто широкими колами педагогічної громадськості. Процесуально це можна зобразити так: розробка, схвалення і реалізація.

У період функціонування Гетьманату в освітньому просторі з'явилися негативні тенденції: «оновлення» системи управління шкільної освіти на основі централізації, реставрації імперської системи управління освітою (відновлення шкільних округів, ліквідація інституту комісарів, запровадження каральних санкцій проти вчительства, нівелювання принципу національно-персональної автономії, ігнорування громадської думки); повернення до законодавства Російської імперії, орієнтація на проект управління Державного комітету народної освіти Росії; посилення впливу на освітню урядову політику російських консервативних сил. Більшість з розроблених Міністерством освіти в добу ЦР законопроектів, якими мало б скористатися МНОМ на чолі з М. Василенком, не були реалізовані через низку зовнішніх (залежність Української держави від австро-німецької військової адміністрації, проросійські орієнтації) і внутрішніх причин (авторитарні форми правління, неоднозначне ставлення вчительства до освітніх змін, недостатній рівень досвіду в реформуванні освіти, фінансове забезпечення). В основу реформи шкільної освіти були покладені такі принципи як централізація і українізація.

Суперечливість шкільної реформи Гетьманської доби полягає у поєднанні демократичних і антидемократичних аспектів у контексті політичних колізій в Українській державі, що стало однією з причин суспільного невдоволення політикою діючого уряду. На нашу думку, це ще раз доводить, що шкільна реформа має здійснюватися не заради реалізації інтересів тих чи інших політичних кіл, а заради підвищення якості знань учнів. Звичайно, такі підходи не сприяли консолідації педагогічної громадськості, суспільства, а навпаки провокували виникнення антигетьманської хвилі, встановлення влади Директорії УНР, яка також вважала реформу шкільної освіти пріоритетним державним завданням, про що ми висвітлюватимемо у наших наступних наукових розвідках.